

ԿՐԹՆԱԿԱՆ

ՎԱՐԴԱՆԱՆՑ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ

Որոշ Վարդանանց տօնը տարուէ տարի յարաճուն հանդիսաւորութեամբ կը կատարուի ամէն տեղ: Հայաստանեայց Եկեղեցին և Հայ Ազգը ամբողջութեամբ այս մեծ տօնին մէջ կը տեսնեն մեր զգալին ողբին լուսափայլ ճառագայթումը: Այդ մեծ կոյւր գլխաւորող հերոսները կը հանդիսանան մարմնացումը զազափարապաշտ հայութեան տեսլական տրագրներուն: Հայ ժողովուրդը անոնց մէջ կը տեսնէ իր ոգեկան բարձր յատկութիւններուն հոյակապ մարմնաւորումը:

Այս ավեր հետեւալ անդրադարձումները Վարդանանց պատերազմին շուրջ նպատակ ունին արծարծել մեր մէջ ազգասիրական և հայրենասիրական այն վեհ ոգին, որ գիտակից անձնագոյութեամբ միայն կրնայ ծաղկել և բարգաւաճիլ:

1. — Գեպէք. — Մեր ազգային պատմութեան մէջ արձանագրուած ամենէն նշանաւոր գէպէքէն մին է Վարդանանց Պատերազմը: Ան կը յուզէ իւրաքանչիւր հայուն սիրտը և միտքը: Այդ պատերազմին պատմութիւնը ծանօթ է ամենուի և թարմ մեր յիշողութեան մէջ: Հարկ չենք տեսներ անդրադառնալու անոր մանրամասնութիւններուն: Կը բաւէ միայն յիշել որ հայերը, հակառակ իրենց խիզախութեան, չկրցան տէրը դառնալ պատերազմի դաշտին:

2. — Հայ բանակիի պարտութեան պատճառները բազմաթիւ էին: Առաջին գծի վրայ կուգար ոյժերու անհասարարութիւնը: Պարսկական զօրքերու թիւը կ'աճէր 300.000-ը, մինչ հայկական բանակը կը հաշուէր միայն 66.000 հոգի: Պարսից բանակը օժտուած էր նաև պատերազմական փիղերով: Ասկից զատ — ցաւալի իրողութիւն — Սասանեան բանակին յարած էին նաև այն դաւաճան հայերը, որոնք Վասակ Սիւնիի առաջնորդութեան տակ պիտի կուէին իրենց ազգին, հայրենիքին և Եկեղեցիին

դէմ: Հայոց պարտութեան ուրիշ մէկ պատճառն էր այն, որ հայերը շատ վարժ չէին բաց դաշտի մէջ կռուիլու: անոնք աւելի ընդունակ էին լեռնային մասեր կարեներաժ: Երրորդ պատճառ մըն էր այն իրողութիւնը, որ ուխտապահները աշխարհիկ յաղթանակի մը ոգեւորութեամբ չէին գացած կռուիլու, այլ պարզապէս կը կռուէին զազափարի մը, իտէպի մը սիրտին, որ էր կրօնքի ապատութիւնը: Վարդանի և իր ընկերներուն համար նահատակութեան պատկը շատ աւելի ցանկալի էր այդ օրը, քան մարմնաւոր յաղթութիւնն մը դափնին:

Այս պայմաններուն տակ ուրիշ բացայայտ էր հայոց պարտութիւնը: միայն հրաշքով մը կրնային անոնք խորտակել Սասանեան հսկայ բանակը: Եթէ հայերը դաշտ լըած էին՝ ատորնպատակն էր հասկցնել պարսից թէ հայերը չէին կրնար դիւրաւ լքիլ իրենց հողերը անկախութիւնը, զոր ձեռք ձգած էին այնքան դժուարութիւններէ վերջ:

Հայերը կրօնափոխ դառնալով արհամարհած պիտի ըլլային այն ճիւղերը զոր Մեսրոպ Մաշտոց թափած էր ի խնդիր հայ տառերու գիւտին, անարգած պիտի ըլլային այն աշխատութիւնները զոր Սահակ Պարթև և իր աշակերտները տարած էին Աստուածաշունչի թարգմանութեան և Հայ Եկեղեցւոյ պաշտամունքին հայացման համար, և ոտնակոխ ըլած պիտի ըլլային բոլոր այն ջանքերը որոնք եղած էին ձեռք բերելու Հայ Եկեղեցւոյ նուիրապետութեան անկախութիւնը: Ուխտապահ զինուորներու անվիհեր գիմադրութեան նպատակն էր՝ գէթ պարսից հասկցնել հայ ժողովուրդի խղճի պատմութեան իրաւունքին անբարարարութիւնը: Հայերը նախապէս իրաձած էին այդ կէտը հասկցնել պարսից պետութեան վարիչներուն, գրով և խօսքով, բայց կրակապաշտները չէին ուզած կամ չէին կրցած ըմբռնել հայ քրիստոնէին հողովիճակը: հետեւաբար կը մնար վերջին միջոց մը, այսինքն գէնքը, արիւնին վկայութիւնը:

3. — Վարդանանց եղբայր յեսագեթինը. — Մեր պատմութեան մէջ դարադրուի մը կազմող այս պատերազմին էութիւնը իր ամէն կողմերով ըմբռնելու համար պէտք է որ մեր նայուածքին կարկինը բանաճքի մը աւելի լայն, քանի մը տառնեակ

տարիներ դէպի ետ ու առաջ, և փորձենք տեսնել նախ այն յետագետիկը որ կարելի է անխուսափելի դարձուց այսպիսի ճակատամարտ մը:

Հինգերորդ դարուն սկիզբները հայերը, տէր գաղտնիով սեփական ալյուրներին, բուն թափով մը հայացուցին Աստուածաշունչն ու բոլոր նշանաւոր գլուխ գործոցները քրիստոնէական մատենագրութեան: Հայացած մեր Եկեղեցին դարձաւ հայ ազգութեան կեդրոնը: Ան մէկ կողմէն անբաժան անդամն էր ընդհանուր քրիստոնէութեան, միւս կողմէն անկեղծ կազմակերպութիւն մըն էր իր ինքնաւոր նուիրապետութեամբ: Հայ Եկեղեցւոյ պետը միանգամայն գլուխն էր հայ ազգին:

Յիշեալ դարուն սկիզբները Արշակունիաց Հարստութեան երեքացող գահը, նոյն դարուն երկրորդ քառորդին հազար թեաւ կոխած կը դորձնէր վերջնականորէն: Տասնամեակ մը հազար անցած վերջ կը գտնէր նաեւ հայրապետութիւնը Լուսաւորչեան պարթեալն տոհմին, որ այնքան մեծ և հեղինակաւոր հայրապետներով վարած էր Հայ Եկեղեցւոյ ղեկը:

Այս գոյգ խոշոր կորուստներուն թողած բացը լեցնելու կոչուած էին հայերը այն աշակերտներուն, որոնք մարգուած էին Սահակի և Մեսրոպի շունչով: Այս սերունդը, կրնանք յայտարարել, չունեցաւ իր նմանը մեր պատմութեան ընթացքին, ոչ իրմէ առաջ և ոչ ալ իրմէ ետքը: Այդպիսի հայրենասէր, հաւատացեալ, դիտակց, խանդավառ և ազատաշունչ սերունդ չեն տեսած հայերը: Ոսկեդարեան այդ սերունդը պիտի կրնար իր ուսերուն վրայ վերցնել հայ ժողովուրդի առաջնորդութեան պատասխանատուութիւնը, և իր ազգամանդեայ տոհմութիւնը ամբարտակել պարսիկ բռնապետութեան ամբարտաւան ալիքներուն դէմ:

Մտաւորական այդ սերունդը իրեն գործակից պիտի ունենար հայ նախարարութիւնները, որոնք դեռ կը պահէին իրենց ոյժերուն և իրաւունքներուն մեծ մասը: Տակաւին կը տէէին Արշակունեաց արքունիքին կապուած գլխաւոր պաշտօնները, որոնց գլուխը գտնուող իշխանները կը շարունակէին որոշ հմայք և հեղինակութիւն

ի դորձ զննել իրենց ստորագանցողներուն և ժողովրդային զանգուածին վրայ: Այնպէս որ Հայոց Սպարապետը կրնար իր դրօշը բարձրացնել և անոր ներքեւ խմբել մի քանի տասնեակ հազար զինուորներ, որոնք Արշակունի թագաւորներու մականին տակ ծառայած էին ոչ շատ տարիներ առաջ կամ զաւակներն էին երբեմնի հայ բանակներու քաջակորով մարտիկներուն:

Արդարեւ կար հայութեան մէջ տեսակէտներու, աշխարհայեացքի և շահերու տարբերութիւն: Դարերէ ի վեր հայերու մէջ գոյութիւն ունեցող հոգովէասէր և պարթեասէր տարրեր կ'մտնէին ալ կը կազմէին երկու ընդդիմամարտ հոսանքներ՝ յունասէր և պարսկասէր: Անխուսափելի էր ատկա, քանի որ Հայաստան կը գտնուէր երկու հզօր կայսրութիւններու՝ Բիւզանդիոնի և Պարսկաստանի միջև. և ազգասէր տարրերու անբաժար ոյժերը — մանաւանդ Արշակունեաց գահին անկումէն և Լուսաւորչեան տոհմէն կաթողիկոսներու սպառումէն վերջ — դժբախտաբար ի վիճակի չէին հակադրելու այդ երկու հզօրներու քաղաքականութեան, և վարելու սեփական անկախ քաղաքականութիւն: Հինգերորդ դարու կիսուն, պարսկասէր կուսակցութեան գլուխն էր Վասակ Սիւնին՝ Հայաստանի Մարզպանը: Իր կուսակցութիւնը կը համարէր քանի մը տասնեակ նախարարներ և կը կազմէր ոչ արհամարհելի ոյժ մը: Արդի պատմաբաններէն ոմանք փորձած են արդարացնել Վասակի ընթացքը իբրեւ աւելի դիւանագիտական, և սակայն Վասակը պատապարտելի գտնուեցաւ ոչ միայն հայութեան խզճմանքին, այլ նաեւ պարսից պետական բարձրագոյն ատենանին առջև, թէև տարրեր պատճառներով: Իր գաղափարութիւնը, հետեւաբար, կրնանք նկատել դատապարտութիւնը նաեւ իր վարած սխալ քաղաքականութեան:

Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորչէն ասդին հայոց մէջ յունասիրութիւնը աւելի կը ծաւալէր, քանի որ մէկ կողմէն կար կրօնքի նոյնութիւնը, իսկ միւս կողմէն պարսից գահը զբաւող Սասանեան վեհապետները թշնամական աչքով կը դիտէին հայոց գահին վրայ դեռ ևս փայլող Արշակունի արքաները: Ոսկեդարեան սերունդը, առաւել

լապէս յոյն լեզուով և զպրօնական մը սնած և քրիստոնէական գաղափարներով տոգորուած, բնականաբար արհամարհանքով պիտի նայէր մոխրապաշտ պարսկներուն: Ինչպէս ղեկավար տարրը, նոյնպէս և ժողովրդական զանգուածը, սրտազին փարած էր իր ազգային մեծ հաստատութեան, այսինքն Եկեղեցիին, որուն պաշտպանութեան համար տառապանքներ կրել և աբեւն թափել սիրելի էր իրեն յայնքան, որքան էր քրիստոնէութեան հալածանքի դարերու մայրօրհոսներուն: Այսպէս ուրեմն պարսկները իրենց համար շատ աննպաստ ժամանակ մը ընտրած էին հայերը կրօնափոխ ընելու: Իր Եկեղեցիին հայացումովը հոգեւին խանգաւառուած ժողովուրդ մը իր եռանդին այդքան բորբոքուն մէկ վիճակին մէջ բաժնել իր պաշտելութեան առարկայէն՝ անկարելիութիւն մըն էր բնականաբար:

4. — Վաղղամանց պատերազմին հետեւանքները. — Այժմ ակնարկ մըն ալ նետնեք Վարդանանց պատերազմին անմիջական և հեռաւոր հետեւանքներուն վրայ: Ճակատամարտի միջոցին սպարապետին մահը և ապա հայ բանակին ցրուումը չէին նշանակեր թէ ընդդիմութիւնը խորտակուած էր և պայքարը վերջացած, այլ թէ սկիզբը պիտի գրուէր տարբեր մեթոտով պայքարի մը, որ պիտի շարունակուէր աւելի քան երեք տասնեակ տարիներ, յանգելու համար Նուարակի դաշինքին:

Վարդանանց պատերազմէն վերջ պարսիկ բռնապետը կը թեթեւցնէր Հայաստանի հարկերը, վերադառնալով սրբազանելու համար իր չափաւանդներ. միւսինչ ատեն ցաւով կը զրտէր Հայաստանի աւերումները, զոր պատճառած էին Սասանեան գունդերու արշաւանքները. բան մը որ իրենց կրօնքն ալ կ'արգիլէր: Վարդանի եղբորորդին Վահան Մամիկոնեան բուռն թափով կը շարունակէր մանր կռիւներ մղել Սասանեան գունդերուն դէմ և յանկարծական յարձակումներով յոգնեցնել թշնամին Վահանի անխօնջ պայքարը վերջապէս ստիպեց պարսիկները որ խաղաղութեան դաշինքի առաջարկ ներկայացնեն: Նուարակի գիւղին մէջ, 484ին, ստորագրուեցաւ համաձայնագիրը, ըստ որուն հայերը պիտի չբռնադատուէին հաւա-

տուրացութեան, այլ ազատօրէն պիտի պաշտէին իրենց կրօնքը: Այսպէս Վարդանանց ազատասիրական պայքարը կը պսակուէր Վահանեանց յաղթանակով:

Ասոնք էին անմիջական հետեւանքները Վարդանանց պատերազմին: Բայց հոս կանգ պիտի չառնէր այդ գիւցազնական ոգիին բոցավառումը: Ան ծնունդ պիտի տար գրականութեան մը որ իր կարգին պիտի ներշնչէր գալիք սերունդները: Ղազար Փարսպեցին, մանաւանդ Նղիշէն^(*) իր ոսկեղէն գրիչով պիտի պանծացնէր այդ կոիւնին հերոսները և անմահական գիւցազներգութիւն մը պիտի կտակէր հայութեան: Իր չքնաղ մատենանը պիտի կարգացուէր դարէ դար, պիտի խանգաւառէր Հայ ժողովուրդը և զայն պիտի մղէր ծառանալու՝ ամէն անգամ որ բռնապետ մը փորձէր ձեռք երկնցնել Քայ Եկեղեցիին, հայութեան հաւատքին սրբազան բերդին: Ան խիզախօրէն ոտքի պիտի կանգնեցնէր բովանդակ հայութիւնը պաշտպանելու համար իր հոգեւոր անկախութիւնը: Դալիք դարերուն հայ քաղաքական իշխանութիւնը կրնար վերականգնաւորուիլ, կրնար ծաղկիլ պահ մը, և սակայն վաղանցիկ ճոխութենէ մը յետոյ պիտի իյնար օտար՝ բռնապետներու հարուածներուն տակ: Հայութեան հոգեկան անկախութիւնը սակայն պիտի տնէր մինչև վերջ, վառ պահելով նաև քաղաքական անկախութեան իղձը ազատատենչ հայութեան սրտին մէջ: Վարդանանց ընտրած զաղապարապաշտ ուղեգիծը հարազատ էր հայ հոգիին և ատոր համար Վարդան պաշտօնեցաւ և պիտի պաշտուէր իրրեկ սուրբ և իրրեկ հերոս: Ան մեր պատմութեան ըմբիւն վրայ պիտի փայլի յաւիտենապէս: Ինչպէս մենք, նոյնպէս նաև մեզմէ յետոյ գալիք հայ սերունդներ խորին պաշտումով պիտի խոնարհին իր լուսափայլ պատկերին առջև:

Ն. Գ.

(*) Գեր. Ն. Ս. Ակիսեան, իր բարի ազդեցութեան համաձայն, փորձեց բռնազբօսիկ քաղաքացի Նղիշէն տանիլ իր ուղած տեղը, բայց ի զուր յոյնեցաւ և մնաց կէս ճամբան: